

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: СУЧАСНА ПРАКТИКА, ПРІОРИТЕТИ ТА МЕТОДИ

WATER-USING FIELD'S INVESTMENT SUPPLYING UNDER THE CONDITIONS OF INSTITUTION TRANSFORMATIONS' DEEPENING: MODERN PRACTICE, PRIORITIES AND METHODS

Михайло ХВЕСИК,
академік НААН України,
доктор економічних наук, професор,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування
та сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ

Mykhaylo KHVESYUK,
Academician of the NAAS of Ukraine,
Doctor of Economics, Professor,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the
National Academy of Sciences
of Ukraine», Kyiv

Василь ГОЛЯН,
доктор економічних наук,
професор,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування
та сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ

Vasyl' GOLYAN,
Doctor of Economics,
Professor,
Public Institution «Institute
of Environmental Economics
and Sustainable Development
of the National Academy of Sciences
of Ukraine», Kyiv

Інна АНДРОЩУК,
Луцький національний
технічний університет

Inna ANDROSHCHUK,
Lutsk National
Technical University

У сфері водокористування все активніше почали проявлятися негативні явища, пов'язані зі збільшенням обсягів скидів стічних неочищених вод, вторинним забрудненням води у водопровідних мережах, техногенним підтопленням населених пунктів. Це стало наслідком фізичного спрацювання значної кількості об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури внаслідок недостатнього фінансування проектів їх модернізації, реконструкції та технічного переоснащення. Такі негативні тенденції вимагають обґрунтування теоретичних і методологічних підходів щодо трансформації інституціонального середовища інвестиційного забезпечення сфери водокористування, що дасть можливість розширити спектр форм, методів та джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування й підвищити результативність реалізації водогосподарських та водоохоронних проектів.

Незважаючи на те, що дана проблематика вже тривалий період розглядається в численних працях вітчизняних вчених [1; 3; 6-16], поглиблення інституціональних трансформацій у національному господарстві загалом та водогосподарському комплексі зокрема вимагає нових підходів щодо нарощення інвестиційного потенціалу розширеного відтворення водогосподарської інфраструктури та відновлення й охорони водно-ресурсного потенціалу. Метою даної публікації є виявлення прикметних рис та аналіз сучасної практики інвестиційного забезпечення сфери водокористування, а також обґрунтування доцільності трансформації методів інвестування модернізації, реконструкції та технічного переоснащення водогосподарської інфраструктури й відтворення водно-ресурсного потенціалу.

Інвестиційне забезпечення сфери водокористування являє собою цілеспрямовано створену сукупність інституціоналізованих методів, форм і джерел інвестування відтворення та охорони

водних ресурсів, модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури, упередження шкідливої дії вод.

Кошти державного та місцевих бюджетів і власні кошти підприємств на сьогодні залишаються основними джерелами інвестування проектів модернізації та реконструкції системи водопостачання й водовідведення, а також відтворення, відновлення й охорони водних ресурсів. Інституціональне підґрунтя інвестиційного забезпечення сфери водокористування не сприяє залученню коштів приватних підприємницьких структур і міжнародних фінансово-кредитних установ, що не дає можливості повною мірою здійснювати техніко-технологічну перебудову об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури [5, с. 43].

На думку В. Сташука, сталість водного господарства залежить від чіткого розподілу відповідальності й механізмів фінансування. Необхідна державна підтримка, прозорі механізми плати за водні послуги, розширення державно-приватного партнерства у вирішенні водних проблем. При цьому вода не може бути товаром, оскільки це призведе до обмеження реалізації гуманітарних прав населення.

Пріоритезація бюджетних витрат відносно водних ресурсів і санітарії, їх дбайливе використання є головними фінансовими інструментами управління. Водночас необхідно впроваджувати нові інноваційні фінансові механізми, зокрема відповідну оплату екосистемних послуг, залучення приватних інвестицій для реалізації спільних програм місцевих та регіональних органів управління у сфері розвитку водного господарства. Нарощування потенціалу партнерства між державною владою, міжнародними й недержавними організаціями, а також зв'язок з наукою необхідні для вирішення різних завдань, які виникають [14, с. 3].

Інвестиційне забезпечення сфери водокористування розглядається як цілеспрямовано створена сукупність інституціоналізованих методів, форм та джерел інвестування відтворення й охорони водних ресурсів, модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів водогосподарської інфраструктури, упередження шкідливої дії вод. Визначено принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування: принцип невиснажливого водокористування, що передбачає дотримання існуючих норм і стандартів раціонального використання в господарському обороті свіжої води; принцип збереження цілісності водогосподарських систем у разі передачі в постійне та тимчасове користування об'єктів інженерної інфраструктури, джерел питного, виробничо-технічного й побутового водопостачання; принцип налагодження партнерських відносин між державою (територіальними громадами), які є власниками водогосподарських та водних об'єктів, і суб'єктами виробничого, комерційного та фінансового підприємництва; принцип зняття суперечностей між пріоритетами розбудови водогосподарської інфраструктури та модернізації традиційних методів управління водними ресурсами і змінами в інституціональному середовищі землекористування; принцип врахування інституціональних змін у сфері сільськогосподарського виробництва в зоні масштабних меліорацій; принцип інтегрованого управління природними ресурсами.

Дослідження довели, що найбільш характерними рисами інвестиційного забезпечення розширеного відтворення меліоративних систем у зоні зрошення є: обмежене фінансування з резервних фондів обласних бюджетів заходів з реанімації систем меліорації та за спожиття понадлімітно електроенергію; занижненість лімітів державного фінансування вартості електроенергії для подачі води; недостатнє інвестиційне забезпечення розбудови техніко-технологічної бази краплинного зрошення; переважна більшість внутрішньогосподарських зрошувальних систем не отримала ефективного власника; запізніле введення заборони списання меліоративних систем і мереж водопостачання; високий рівень зносу інженерної інфраструктури зрошувальних систем; низький рівень інвестування придбання техніки поливу.

У зоні осушення проблеми інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції меліоративних систем полягають у наступному: розпадовання земель між колишніми членами колгоспів та радгоспів позбавило внутрішньогосподарські мережі єдиного господаря; власники внутрішньогосподарських меліоративних споруд не мають змоги отримувати кредитні ресурси на прийнятних умовах; безкоштовна передача в користування правонаступникам колгоспів і радгоспів – приватним сільгоспвиробникам, а також місцевим радам внутрішньогосподарських систем призвела в окремих випадках до їх руйнації; відсутність додаткових фондів фінансування реконструкції та модернізації як міжгосподарських, так і внутрішньогосподарських меліоративних систем; природна ренатуралізація осушених територій в окремих регіонах носить нерегульований характер, що призводить до неможливості ведення високоефективного сільськогосподарського виробництва; основною спрямованістю коштів загальнодержавного бюджету України є виконання поточного ремонту гідротехнічних споруд; держава залишається основним інвестором міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд у зоні осушення, що не дозволяє повною мірою забезпечити їх комплексну модернізацію і тим самим інтенсифікувати сільськогосподарське виробництво на цих територіях.

На основі аналізу основних тенденцій інвестиційного забезпечення сфери водокористування було встановлено, що за період з 1996 по 2012 рік у динаміці капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у фактичних цінах за винятком окремих періодів спостерігався висхідний тренд. Незважаючи на це, реального збільшення не відбулося, про що свідчить динаміка даного показника за цей же період, але в порівняних цінах. Більше того, у 2012 році порівняно з 1996 відбулося суттєве зниження капітальних інвестицій у порівняних цінах – на 142 млн. грн., а порівняно з 2008 роком – на 59 млн. грн. Не протікає тенденція щодо нарощення обсягів капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод. Хоча у 2008 році порівняно з 2006 цей показник і збільшився на 532 млн. грн, однак у наступні періоди спостерігалось його інтенсивне зниження.

Наявність інституціональних обмежень (превалювання державної та комунальної форми власності на водогосподарські та водні об'єкти) не дає можливості в порядку збільшити обсяги прямих і портфельних іноземних інвестицій, а також активізувати банківське кредитування відновлення потенціалу зрошувальних і осушувальних систем, реконструкції водопровідно-каналізаційного господарства, впровадження оборотних систем водопостачання на промислових підприємствах, екологічного реінжинірингу природних та штучних водних об'єктів, використання яких тривалий період не відповідало існуючим екологічним та виробничо-технічним регламентам.

За таких умов основними методами нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування мають стати: інституціоналізація нових правил, норм та стандартів водогосподарської та водоохоронної діяльності; комерціалізація надання водогосподарських та екосистемних послуг; корпоративізація державних водогосподарських підприємств та окремих сторін діяльності бюджетних водогосподарських організацій; секторизація водогосподарських активів: як тих, що знаходяться у власності держави, так і тих, які внаслідок кризового явища у 90-х роках стали безгоспними, перейшли до приватного власника чи перебувають на балансі місцевих рад; диверсифікація джерел інвестиційного забезпечення.

Investment supplying of water-using field is seen as a deliberately created set of institutionalized methods, forms and sources of investment restoration and protection of water resources, modernization, reconstruction and modernization of water management infrastructure facilities, prevention of harmful effects of water. Principles of diversification of sources of water-using field's investment supplying are determined: the principle of sustainable use of water, which suggests that the existing standards and management standards in economic exchange of fresh water are to be followed; the principle of preserving the integrity of water systems in the event of a permanent and temporary use of engineering infrastructure, drinking water sources, production and technical and domestic water supply; the principle of partnerships between the state (communities) who own water supply and water bodies, and subjects of industrial, commercial and financial; the principle of removing contradictions between development priorities of water management infrastructure and modernization of traditional management of water resources and changes in the institutional environment, land use, taking into account the principle of institutional change in agricultural production in the area of large-scale reclamation; the principle of integrated management of natural resources.

The investigations have shown that the most characteristic features of investment supplying of expanded reproduction of drainage systems in the area of irrigation are: limited funding by regional budgets, underevaluated limits of public funding of the cost of electricity for water supply; insufficient investment supplying of development technical and technological base of drip irrigation; the vast majority of farm irrigation systems has not got an effective owner; belated prohibition introduction of drainage systems and water supply's write-off; a high level of wear of engineering infrastructure of irrigation systems; low investment for buying irrigation equipment.

Problems of investment supplying in the drainage area for modernization and reconstruction drainage systems are as follows: sharing of land between the former members of collective farms and state farms deprived farms of unitary owner; owners of farm reclamation facilities are unable to obtain credit on reasonable terms; the lack of additional funds for financing the reconstruction and modernization as inter-farm and farm drainage systems, so natural renaturalization drained areas in selected regions is unregulated in nature, leading to inability to maintenance high-performance agricultural production; the main thrust of the general fund of the State Budget of Ukraine is to perform routine repairs of hydraulic structures; the state remains a major investor of inter-farm and farm waterworks in the area of drainage that cannot fully ensure their comprehensive modernization and thereby intensify agricultural production in these areas.

Based on the analysis of the main trends in the investment supplying of water-using field, it was found that during the period from 1996 to 2012 in the dynamics of capital investment in clean wastewaters at current prices except for certain periods there was an upward trend. However, the real increase has occurred, as evidenced by the dynamics of this index over the same period, but at comparable prices. Moreover, in 2012 compared with 1996, there was a significant reduction in capital investment in constant prices (142 mln. USD) compared to 2008 (59 mln. USD). We can't observe established trends in increasing of the volume of capital investments in the protection and rehabilitation of soil, groundwater and surface water. Despite the fact that in 2008 compared to 2006, this figure increased to 532 million, in subsequent periods we observed its intense reduction.

The presence of institutional constraints (the prevalence of state and municipal ownership of water management and water bodies) does not allow the order to increase the volume of foreign direct and portfolio investment, and bank lending enhance recovery potential of irrigation and drainage systems, reconstruction of water supply and sewerage facilities, the introduction of circulating water systems in industrial, environmental re-engineering of natural and artificial water bodies, using of which a long time hadn't met current environmental, industrial and technical regulations.

Under these conditions, the main methods of increasing of the volume of investment supplying of water using field are to be as following: the institutionalization of new rules, regulations and standards for water management and water protection activities; commercialization of water management and ecosystem services; corporatization of public water management companies and individual sides of the cost of water management organizations; securitization of assets as those owned by the state and those that are due to the crisis of the 90th became derelict, or moved to a private owner, or are on the balance of local councils; diversification of investment security.

Рис. 1. Принципи диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування

З огляду на сказане необхідно диверсифікувати джерела інвестиційного забезпечення сфери водокористування, але при цьому дотримуватися ряду принципів (рис. 1), що упереджуватиме прояви марнотратного й виснажливого використання водно-ресурсного потенціалу та не допускати відчуження переважної більшості населення від джерел питного водопостачання.

Впровадження системи басейнового управління водними ресурсами вирішило значною мірою проблему забезпечення цілісності та збалансованості використання водних об'єктів загальнодержавного й місцевого значення, але не усунуло проблему інвестиційного забезпечення реалізації проектів природогосподарського й природоохоронного спрямування в межах територій, закріплених за відповідними басейновими управліннями. Це пов'язано з тим, що в базових нормативно-правових актах, які регулюють сферу управління водними ресурсами та водогосподарськими об'єктами, не окреслено умов і порядку формування інституціональних структур, здатних накопичувати інвестиційні ресурси для модернізації існуючих і будівництва нових об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури.

У першу чергу це стосується створення інститутів державно-приватного партнерства щодо використання окремих водних об'єктів у межах відповідних басейнів і реалізації проектів з надання екосистемних послуг. Такими послугами виступають берегоукріплювальні роботи, будівництво протиповеневих та протипаводкових споруд, які покращують ведення окремих видів господарської діяльності на ризикогенних територіях і унеможливають перебіг стихійних лих у майбутньому [4].

За часів командно-адміністративної системи на території України було сформовано потужний водогосподарсько-меліоративний комплекс, що дало можливість шляхом осушення та зрошення залучити у господарський оборот значні площі сільськогосподарських угідь і збільшити обсяги виробництва рослинницької та тваринницької продукції [17]. У розбудову інфраструктури даного комплексу було вкладено колосальні фінансові й матеріально-

технічні ресурси, що призвело до створення розгалуженої мережі міжгосподарських і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд як у зоні ведення зрошувального землеробства, так і в зоні осушувальних меліорацій.

Водночас проектування меліоративних систем інколи відбувалося без урахування природно-кліматичних та природно-ресурсних умов господарювання, що в кризові 90-і роки призвело до численних негативних екологічних наслідків, зокрема: підтоплення населених пунктів та сільськогосподарських угідь, окислення й засолення ґрунтів, посилення процесів вітрової та водної ерозії. Почали спостерігатися прояви неконтрольованої та нерегульованої природної ренатуралізації, що призвело до кардинальних зрушень, причому не завжди позитивних у природних біоценозах.

Фатальною помилкою стало те, що держава фактично самоусунулася від контролю за експлуатацією міжгосподарських меліоративних систем і використанням внутрішньогосподарської мережі гідротехнічних споруд. Внаслідок цього було демонтовано ліву частку інженерної інфраструктури, особливо в зоні осушення, що негативним чином відобразилось на забезпеченні сприятливого гідрологічного режиму ведення сільськогосподарського виробництва. Тому на сьогодні однією з основних проблем розширеного відтворення потенціалу зрошувального землеробства та агропромислового виробництва в зоні осушувальних меліорацій є відновлення мережі гідротехнічних споруд, але вже на новій технологічній основі з урахуванням попередньої спеціалізації прилеглих територій та необхідності забезпечення сталого розвитку агроландшафтів.

Механізми планової економіки та ті, які використовувалися в перехідний до ринку період, вже не спрацюють. Необхідна масова імплементація нових форм інституціоналізації, корпоративізації та комерціалізації економічних відносин щодо модернізації мережі гідротехнічних споруд і відновлення меліорованих земель з метою впорядкування відносин власності на меліоративні фонди

Рис. 2. Проблеми інвестиційного забезпечення розширеного відтворення зрошувальних мереж та реінжинірингу зрошуваних земель

Рис. 3. Проблеми інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд та реінжинірингу меліорованих земель в зоні осушення

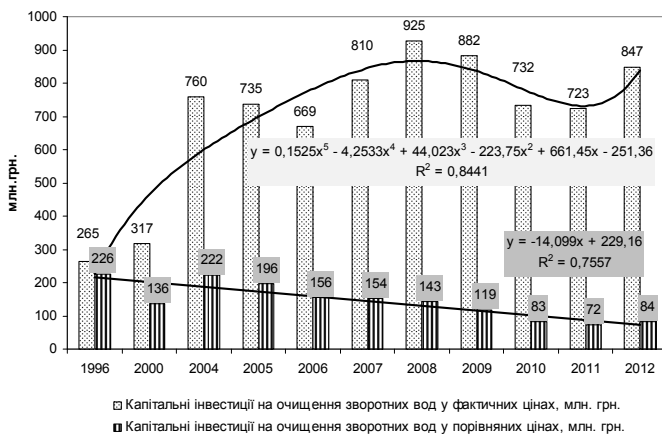

й розширення спектра форм і джерел інвестиційного забезпечення реалізації проектів реконструкції та технічного переоснащення зрошувальних і осушувальних систем.

Враховуючи досвід фінансування розширеного відтворення об'єктів водогосподарсько-меліоративного підкомплексу, узагальнено основні проблеми інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції зрошувальних та осушувальних систем (рис. 2, 3).

Вирішення перерахованих проблем інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд у зонах зрошення та осушення за нинішнього інституціонального середовища використання меліорованих земель є досить проблематичним. Низька інвестиційна привабливість сільськогосподарського виробництва в зоні меліорацій не сприяє припливу не лише закордонного, а й вітчизняного капіталу, що мультиплікативним чином

Рис. 4. Капітальні інвестиції на очищення зворотних вод у фактичних та порівняних цінах за період з 1996 по 2012 рік (за даним Державної служби статистики України)

відображається на уповільненні темпів соціально-економічного піднесення населених пунктів, які розташовані в районах концентрації меліорованих земель. Потрібні нові методи, форми і джерела інвестиційного забезпечення проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення водогосподарсько-меліоративного підкомплексу.

СУЧАСНА ПРАКТИКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

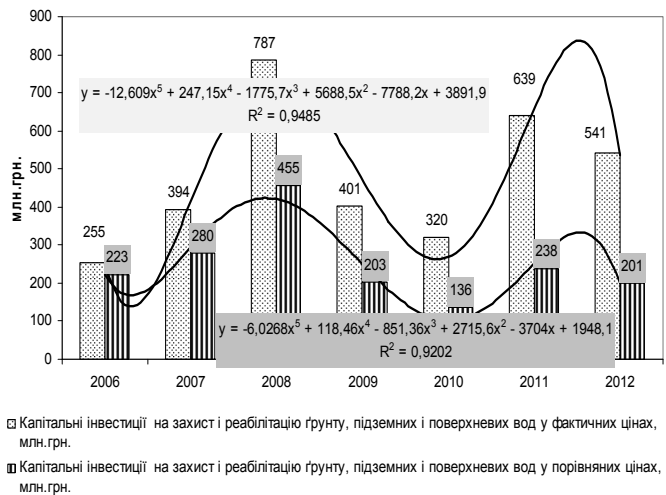
Водні ресурси відіграють важливу роль у багатьох сегментах національного господарства, і тому інвестиційне забезпечення розширеного відтворення інфраструктури та матеріально-технічної бази їх залучення в господарський оборот пов'язане з різноманітними джерелами. Такими джерелами є кошти державного й місцевих бюджетів, а також кошти підприємств, організацій та установ. Більше того, для регулювання процесів відтворення водно-ресурсного потенціалу та перерозподілу річкового стоку сформована окрема галузь «водне господарство», яка реалізує цілий спектр бюджетним програм, спрямованих на підвищення ефективності експлуатації міжгосподарських гідротехнічних споруд, попередження шкідливої дії вод на населені пункти та сільськогосподарські угіддя, організацію моніторингу стану водно-ресурсного потенціалу, підвищення кваліфікації працівників даної галузі. Основними джерелами фінансування потреб цієї галузі є кошти державного та місцевого бюджетів, а також кошти від позабюджетної діяльності бюджетних водогосподарських організацій і державних водогосподарських підприємств.

У структурі господарського комплексу України є значна кількість галузей, які відзначаються високим рівнем водомісткості. Залучення великих обсягів водних ресурсів у господарський оборот супроводжується також чималими об'ємами відведення відпрацьованих вод. Враховуючи те, що на більшості підприємств так і не спромоглися впровадити системи оборотного водопостачання, зростання обсягів водних ресурсів, що використовуються в різних сегментах національного господарства, вимагає нарощення потужностей очищення зворотних вод.

Враховуючи перманентний дефіцит бюджетних коштів, основний тягар щодо фінансування проектів модернізації систем очищення зворотних вод лягає на безпосередніх водокористувачів – промислові підприємства, а також на підприємства водопровідно-каналізаційного господарства.

За період з 1996 по 2012 рік у динаміці капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у фактичних цінах (за винятком окремих періодів) спостерігався висхідний тренд (рис. 4). Зокрема, у 2000 році порівняно з 1996 сума капітальних інвестицій на очищення зворотних вод збільшилася на 52 млн. грн.

Рис. 5. Капітальні інвестиції на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних і порівняних цінах за період з 2006 по 2012 рік (за даним Державної служби статистики України)

і становила 317 млн. грн. У 2004 році порівняно з 2000, враховуючи, що це був період економічного зростання в країні, інвестиції у водоочистку збільшилися більш ніж удвічі і досягли 760 млн. грн. У 2005 та 2006 роках порівняно з 2004 відбулося деяке зменшення обсягів інвестиційного забезпечення очищення зворотних вод, у першому випадку воно становило 25 млн. грн., а у другому – 91 млн. грн.

У 2007 та 2008 роках порівняно з 2006 було відновлено тенденцію зростання обсягів капітальних інвестицій. Якщо у 2007 році порівняно з названою базою вони зросли на 141 млн. грн., то у 2008 – на 256 млн. грн. Спад виробництва, що набрав обертів у 2009-2010 роках внаслідок впливу світової фінансової кризи, позначився й на динаміці фінансування капітальних інвестицій на очищення зворотних вод.

Зокрема, у 2011 році порівняно з 2009 капітальні інвестиції на очищення зворотних вод у фактичних цінах знизилися на 159 млн. грн., що суттєво скоротило обсяги робіт з технічного переоснащення, оновлення й модернізації водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. У 2012 році спостерігалось вже зростання величини капітальних інвестицій порівняно з 2011 та 2010 роком відповідно на 124 млн. грн. і на 115 млн. грн.

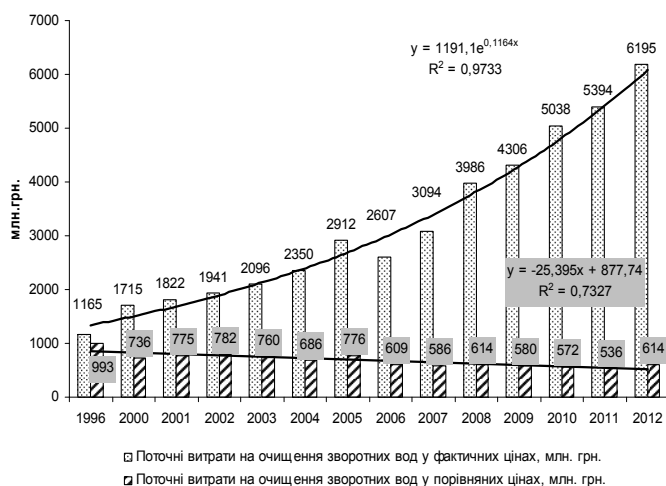
Незважаючи на те, що за період із 1996 по 2012 рік у цілому відбулося зростання обсягів капітальних інвестицій в очищення зворотних вод у фактичних цінах, реального збільшення не відбулося, про що свідчить динаміка даного показника за цей же період, але в порівняних цінах. Більше того, у 2012 році порівняно з 1996 відбулося суттєве зниження капітальних інвестицій у порівняних цінах – на 142 млн. грн., а порівняно з 2008 – на 59 млн. грн.

Однією з причин реального зниження обсягів інвестиційних ресурсів, спрямованих на модернізацію індустрії очищення зворотних вод, стало погіршення фінансового становища підприємств-водокористувачів, суб'єктів господарювання у водопровідно-каналізаційному господарстві, а також слабкість використовуваних державою стимулів, які спонукали б перераховані вище господарські одиниці здійснювати тотальну очистку води, а також впроваджувати оборотні системи водопостачання, які суттєво знизили б обсяги водовідведення. Скорочення рівня інвестиційного забезпечення значною мірою зумовлене відсутністю традиційних для світової практики джерел інвестиційного забезпечення реалізації інфраструктурних проектів, у тому числі у сфері водопостачання і водовідведення.

Не спостерігається усталеної тенденції і щодо нарощення обсягів капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних

Рис. 6. Поточні витрати на очищення зворотних вод у фактичних та порівняних цінах за період з 1996 по 2012 рік (за даним Державної служби статистики України)

і поверхневих вод. Незважаючи на те, що у 2008 році порівняно з 2006 даний показник збільшився на 532 млн. грн., у наступні періоди відбувалось його інтенсивне зменшення (рис. 5). Так, у 2010 році порівняно з 2008 він знизився на 467 млн. грн., а порівняно з 2009 – на 81 млн. грн. Це зумовлено тим, що у 2008 році значні обсяги капітальних інвестицій були спрямовані на усунення наслідків паводків та повеней у західних областях України, а також унаслідок скорочення бюджетних можливостей фінансувати природоохоронні проекти, в тому числі й ті, які безпосередньо стосуються захисту підземних і поверхневих вод. У 2011 році порівняно з 2010 обсяг капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних цінах збільшився на 319 млн. грн. На жаль, у 2012 році порівняно з 2011 відбулося зниження даного показника на 98 млн. грн.

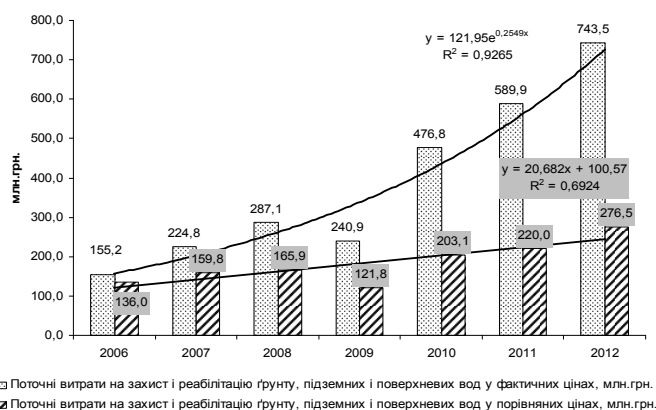
З основними тенденціями в динаміці капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних цінах корелює динаміка даного показника в порівняних цінах. Але у 2012 році порівняно з 2006 реальний обсяг капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод знизився на 22 млн. грн., а порівняно з 2008 – на 254 млн. грн.

З викладеного вище випливає, що за період з 2006 по 2012 рік у динаміці капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних та порівняних цінах не відбулося суттєвих позитивних зрушень, оскільки екологічні цілі, особливо на регіональному рівні, фінансуються за залишковим принципом. Обмежене фінансування проектів модернізації індустрії захисту ґрунтів, поверхневих і підземних вод призводить до їх подальшого виснаження й забруднення, що звужує ресурсну базу питного водопостачання і нарощення біологічних ресурсів.

Про послаблення рівня інвестиційного забезпечення проектів реконструкції та модернізації інфраструктури очищення зворотних вод свідчить також зниження за період із 1996 по 2012 рік частки капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у загальній сумі капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Якщо у 1996 році частка капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у загальній сумі природоохоронних інвестицій становила 50,9%, у 2008 – 24,8%, то у 2012 році вона знизилася до 12,8%. Низхідний тренд у динаміці частки капітальних інвестицій на очищення зворотних вод у загальній сумі природоохоронних інвестицій свідчить про те, що в національній економічній та екологічній політиці водоохоронна діяльність не є основним пріоритетом.

Порівняно з обсягами капітальних інвестицій на очищення зворотних вод поточні витрати на вказані потреби є значно біль-

Рис. 7. Поточні витрати на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у фактичних та порівняних цінах за період з 2006 по 2012 рік (за даним Державної служби статистики України)

шими, що свідчить про поточну, а не стратегічну спрямованість природоохоронних витрат взагалі. Якщо в 1996 році поточні витрати на очищення зворотних вод становили 1165 млн. грн., то у 2004 вони збільшилися на 1185 млн. грн. і становили 2350 млн. грн. Зниження обсягів поточних витрат на очищення зворотних вод відбулось у 2006 році (порівняно з 2005 вони знизилися на 305 млн. грн.). Протягом 2006–2012 років спостерігалось щорічне зростання поточних витрат на очищення зворотних вод (рис. 6). Таке зростання забезпечувалося шляхом механічного збільшення асигнувань на процеси контролю та моніторингу вод, які залучаються в господарський оборот, і на утримання у прийнятному стані водоочисного та водорегулюючого обладнання, а не суттєвими зрушеннями в обсягах поточних витрат на вказані потреби.

Квінтесенцією погіршення ситуації з фінансуванням поточних витрат на очищення зворотних вод є їх динаміка у порівняних цінах з 1996 по 2012 рік. Зокрема, у 2012 році порівняно з 1996 реальна величина поточних витрат на очищення зворотних вод знизилася на 379 млн. грн., порівняно з 2004 – на 72 млн. грн., а порівняно з 2009 відбулося збільшення на 34 млн. грн. Отже, в цілому за аналізований часовий горизонт реальна величина поточних витрат на очищення зворотних вод не збільшилася, що негативним чином відобразилося на якості робіт щодо профілактики систем водопідготовки, водопостачання, водоочистки та каналізаційних систем. Суттєве зростання поточних витрат на очищення зворотних вод буде забезпечене за умови покращення фінансового стану як підприємств, що працюють у системі водного та водопровідно-каналізаційного господарства, так і суб'єктів господарювання, які є великими водокористувачами.

Незначно краща ситуація має місце й у динаміці поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих і підземних вод як у фактичних, так і в порівняних цінах. Зокрема, у 2009 році порівняно з 2008 величина поточних витрат на реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод знизилася на 46,2 млн. грн. і становила 240,9 млн. грн. (рис. 7). За період із 2009 по 2012 рік спостерігалось щорічне зростання даного показника, але це було забезпечено шляхом механічного зростання величини витрат унаслідок протікання інфляційних процесів.

У динаміці поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод у порівняних цінах за період із 2006 по 2012 рік не спостерігалось стрімкого зростання. Так, у 2008 році порівняно з 2006 даний показник збільшився на 29,9 млн. грн. У 2009 році порівняно з 2008 спостерігалось зниження даного показника (на 44,1 млн. грн.), що найбільшою мірою було зумовлено наростанням кризових явищ у національній економіці. У 2012 році порівняно з 2008 зростання поточних витрат на реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод становило 110,6 млн. грн.

Рис. 8. Методи нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування

З викладеного випливає висновок про те, що в останні роки не спостерігалось суттєвого збільшення поточних витрат на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод, що негативним чином у короткостроковій перспективі відобразиться на якості джерел питного та промислового водопостачання.

Проведені дослідження основних тенденцій інвестування водогосподарських та водоохоронних проєктів дають підстави стверджувати, що якісне покращення експлуатації об'єктів водогосподарської інфраструктури та відтворення водно-ресурсного потенціалу стане можливим за умови розширення спектра методів, форм і джерел інвестиційного забезпечення сфери водокористування. На відміну від інших сфер національного господарства, у сфері водокористування мають місце численні інституціональні обмеження, які не дають можливості застосувати повною мірою традиційні підходи щодо інвестування проєктів модернізації та реконструкції водогосподарських об'єктів, а також відтворення природних і штучних водних джерел.

Такі інституціональні обмеження (перебування більшості водних об'єктів у державній власності, водогосподарських – у державній та комунальній, відомчий принцип управління водними ресурсами) [18] вимагають застосування різноманітних форм та інструментів інвестиційного забезпечення, які базуються на партнерських відносинах держави (територіальних громад) та суб'єктів водогосподарського підприємництва, а також фінансово-кредитних установ та громадських організацій.

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ МЕТОДІВ НАРОЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СФЕРИ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Поступовий перехід системи управління водними ресурсами на басейновий принцип зумовив створення в різних регіонах басейнових управлінь, які поряд із з державними водогосподарськими

організаціями здійснюють державну політику в галузі раціонального використання, відтворення та охорони водних ресурсів. Перераховані суб'єкти управління водними ресурсами мають виступати активними учасниками інвестиційного процесу у сфері водокористування, зокрема: забезпечувати конкурентні позиції при виборі операторів надання водогосподарських та екосистемних послуг, встановлювати статутні та нестатутні взаємозв'язки із суб'єктами підприємницької діяльності, які працюють у сфері господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу, контролювати використання водних і водогосподарських об'єктів, які експлуатуються на основі угод оренди та концесії, брати участь в оцінці вартості водних об'єктів та встановлення ставок орендних і концесійних платежів.

Досвід попередніх років показує, що існуюча структура джерел інвестиційного забезпечення модернізації та реконструкції інфраструктури водозабору, водопідготовки та очищення зворотних вод не дає очікуваного результату, оскільки суб'єкти господарювання – водокористувачі (частка власних коштів превалює в структурі капітальних видатків на раціоналізацію водокористування) не в змозі в повному обсязі профінансувати потреби впровадження водоощадного устаткування та реконструкції об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Можливості державного та місцевих бюджетів (у тому числі фондів охорони навколишнього середовища) є ще більш обмеженими [2].

Наявність численних інституціональних обмежень (превалювання державної та комунальної форми власності на водогосподарські та водні об'єкти) не дають можливості на порядок збільшити обсяги прямих і портфельних іноземних інвестицій, а також активізувати банківське кредитування відновлення потенціалу зрошувальних і осушувальних систем, реконструкції водопровідно-каналізаційного господарства, впровадження оборотних систем водопостачання на промислових підприємствах, екологічного реінжинірингу

природних і штучних водних об'єктів, використання яких тривалий період не відповідало існуючим екологічним та виробничо-технічним регламентам.

За таких умов основними методами нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування мають стати:

□ **інституціоналізація** нових правил, норм та стандартів водогосподарської і водоохоронної діяльності;

□ **комерціалізація** надання водогосподарських та екосистемних послуг;

□ **корпоратизація** державних водогосподарських підприємств та окремих сторін діяльності бюджетних водогосподарських організацій;

□ **сек'юритизація** водогосподарських активів: тих, що знаходяться у власності держави, і тих, які внаслідок кризових явищ у 90-х роках стали безгоспними, перейшли до приватного власника чи перебувають на балансі місцевих рад;

□ **диверсифікація** джерел інвестиційного забезпечення (рис. 8).

Інституціоналізація нових правил, норм, стандартів господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу та форм використання водогосподарських і водних об'єктів має передбачати:

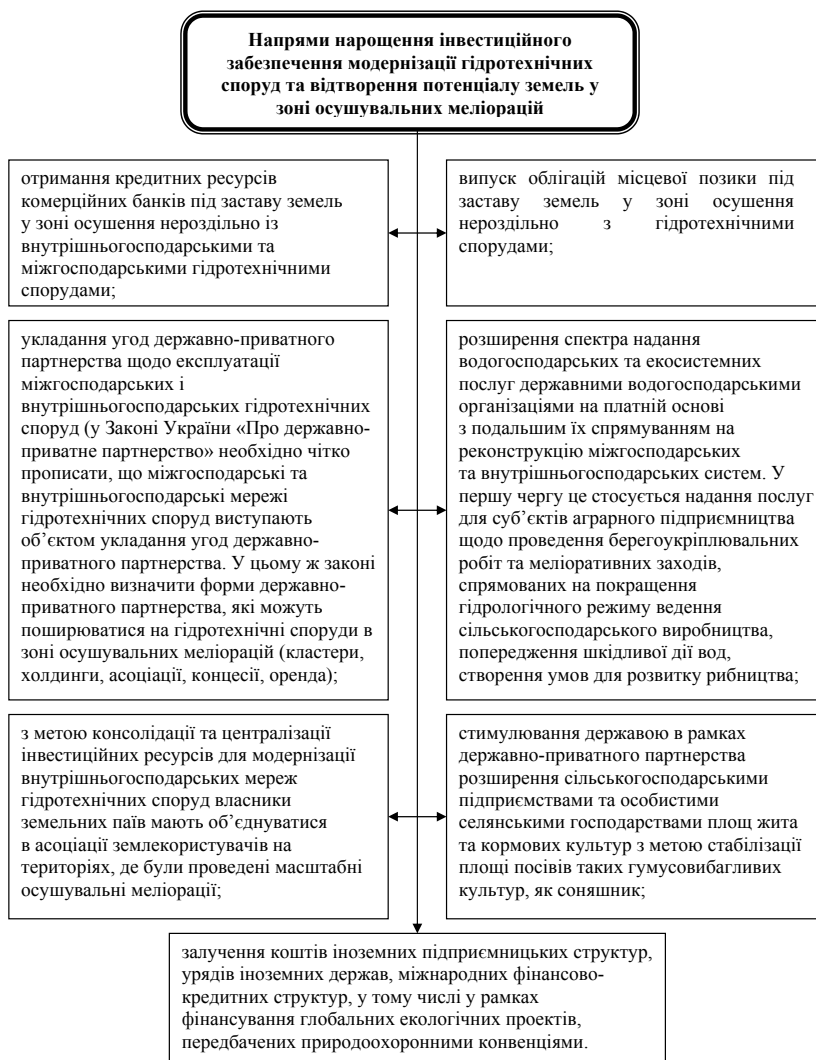
□ специфікацію існуючих прав власності на водні об'єкти та об'єкти водогосподарської інфраструктури, щоб розширити інституціональне підґрунтя їх залучення в товарно-грошовий оборот та входження у статутні капітали інтеграційних підприємницьких утворень як горизонтального, так і вертикального типу;

□ внесення змін у Водний кодекс України, Закон України «Про державно-приватне партнерство», Закон України «Про концесії» щодо встановлення партнерських відносин між державою (територіальною громадою) та суб'єктами водогосподарського підприємництва в галузі водопостачання, водопідготовки, водовідведення, очищення зворотних вод, експлуатації міжгосподарських та внутрішньогосподарських меліоративних систем як у зоні осушення, так і в зоні зрошення, надання водогосподарських і екосистемних послуг, видобутку мінеральної сировини, організації мисливства, рибальства та рекреаційного бізнесу з ідентифікацією основних форм таких відносин (кластерні утворення, асоціації водокористувачів, довірче управління, створення водогосподарських холдингів, концесійний режим водокористування, оренда водних та водогосподарських об'єктів, лізинг водоочисного та водорегулюючого обладнання);

□ надання осушеним територіям особливого статусу для можливості використання осушених сільськогосподарських угідь нероздільно з гідротехнічними спорудами як застави для отримання банківських кредитів з метою реконструкції меліоративних систем (такі землі варто використовувати як заставу для отримання кредитних ресурсів у державному земельному банку).

Комерціалізація водогосподарських та екосистемних послуг має передбачати розширення спектра надання перерахованих послуг на платній основі державними водогосподарськими підприємствами, які працюють на основі госпрозрахунку, та бюджетними водогосподарськими організаціями шляхом активізації позабюджетної діяльності (модернізація і реконструкція внутрішньогосподарських меліоративних систем, консультативне супроводження впровадження систем краплинного зрошення, проведення превентивних заходів щодо упередження шкідливої дії вод у зонах осушувальних меліорацій на населені пункти

Рис. 9. Напрями нарощення інвестиційного забезпечення модернізації гідротехнічних споруд та відтворення потенціалу земель у зоні осушувальних меліорацій

та сільськогосподарські угіддя, облаштування прибережних водоохоронних зон).

Корпоратизація водогосподарського комплексу являє собою формування на базі державних водогосподарських підприємств та інших суб'єктів природоексплуатаційної та природоохоронної діяльності державних акціонерних товариств. Створення державного земельного банку дасть можливість накопичувати в державній власності значні площі «проблемних» (малопродуктивних, осушених) угідь, які можуть виступати складовою статутного капіталу державних акціонерних товариств і новостворених державних холдингових структур.

Вагомим джерелом нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування має стати сек'юритизація – фінансування водогосподарських активів та проектів реінжинірингу водних об'єктів шляхом випуску цінних паперів. Емісію цінних паперів можуть здійснювати органи місцевого самоврядування, на балансі яких знаходяться меліоративні фонди під заставу земель комунальної власності, що дасть змогу акумулювати фінансові ресурси для реконструкції осушувальних систем. Новостворені холдингові структури, маючи значні водогосподарські активи (гідротехнічні споруди, осушені землі), можуть забезпечити емісію облігацій підприємств. З одного боку, форма облігацій, на відміну від акцій, унеможливіє поглинання господарської структури потенційними власниками цінних паперів, а з другої – не прив'язує виплату процентів до величини майбутніх прибутків.

Привабливість облігацій водогосподарських холдингів зростає тиме у міру відновлення продуктивності окремих ділянок осушених земель у разі повернення до традиційної спеціалізації, а також інтеграції сільського, водного та лісового господарства на тих ділянках, де природна ренатуралізація набула незворотного характеру і розвиток рослинництва тут є вже неможливим.

Враховуючи складну галузево-територіальну структуру водогосподарського комплексу та неоднакову роль водних ресурсів у виробничому процесі, необхідно визначити пріоритети нарощення обсягів інвестиційного забезпечення в окремих його сегментах, у першу чергу у сфері водного господарства. Пріоритетними напрямками нарощення обсягів інвестиційного забезпечення потреб водного господарства є такі:

- розширення переліку виконання робіт на платній основі міжрайонними управліннями водного господарства, створеними на базі колишніх будівельних організацій (пересувних механізованих колон);
- збільшення обсягів технічного обслуговування внутрішньогосподарських осушувальних та зрошувальних мереж за кошти місцевих бюджетів і окремих сільськогосподарських виробників;
- залучення фінансових ресурсів виробників сільськогосподарської продукції та підприємницьких структур для відновлення водозахисних дамб, розчистки каналів, будівництва берегоукріплень річок, захисту населених пунктів від підтоплення в першу чергу в зоні найвищого рівня ризикогенності шкідливої дії вод;
- проведення за рахунок коштів місцевих бюджетів у рамках відшкодування збитків від пошкодження сільгоспугідь та за кошти виробників сільськогосподарської продукції протиерозійних заходів і заходів з рекультивативної земель;
- участь у реалізації довготривалих комплексних проектів сільськогосподарського, лісгосподарського та водогосподарського спрямування в рамках реалізації проектів спільного інвестування з країнами Європейського Союзу (в першу чергу це стосується осушених земель у прикордонних областях);
- реалізація проектів відновлення інфраструктури зрошувального землеробства та гідротехнічних споруд у зоні осушення на основі угод державно-приватного партнерства із суб'єктами аграрного підприємництва та фінансово-кредитними установами;
- участь у проектах енергозбереження при подачі води суб'єктам аграрного бізнесу в межах функціонування великих меліоративних систем за рахунок бюджетного фінансування;
- виконання робіт за рахунок коштів асоціацій водокористувачів щодо впровадження сучасних технологій водоенергообліку, інформаційно-обчислювальних систем планування зрошення та водорозподілу;
- підвищення вартості меліорованих земель та їх привабливості для потенційних інвесторів шляхом відновлення робочого стану меліоративних систем і забезпечення сприятливого для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва гідрологічного режиму;
- формування планів освоєння коштів спецфонду бюджетних водогосподарських організацій, отриманих за надання платних послуг, щодо модернізації та реконструкції зрошувальних мереж;
- перегляд ставок плати за подачу води на зрошення сільськогосподарським виробникам на основі коригування вартості послуг кожного місяця, враховуючи водопотреби за фактичними метеоумовами поточного року.

Важливого значення набуває розробка інституціонального підґрунтя та напрямів залучення інвестицій у реінжиніринг меліоративних систем у зоні осушення (рис. 9). Особливо складна ситуація спостерігається в зоні осушення. Ліквідація колгоспів і радгоспів, а пізніше і створених на їхній базі колективних сільськогосподар-

ських підприємств призвела до того, що внутрішньогосподарські гідротехнічні споруди, які обслуговували осушені сільськогосподарські угіддя цих господарств, опинилися на території розпайованих земель, тобто одночасно вони стали нічийними і фактично перейшли в користування власників паїв. В окремих регіонах такі споруди були передані на баланс сільських рад, які мали можливість надати їх у тимчасове користування на умовах платності та строковості. Але процеси у сфері сільськогосподарського виробництва в зоні осушення набули таких масштабів, що традиційна спеціалізація цих районів була втрачена. Новоспечені землекористувачі відмовилися від традиційних сівозмін, відбувався масовий перехід до вирощування культур зернової групи.

Все це негативним чином вплинуло на рівень інвестиційної привабливості агропромислових підприємств на цих територіях, що створило передумови для незатребуваності внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які в умовах командної економіки виступали системоутворюючим чинником забезпечення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва. Саме в період їх незатребуваності при відсутності належного контролю з боку місцевої влади відбувався демонтаж цілісних гідромеліоративних комплексів, руйнувалися системи вертикального дренажу, природна ренатуралізація перетворювала ріллю в облогові землі, відбувалося стихійне заліснення та заболочення окремих ділянок ще донедавна цілісних земельних масивів.

Загострення глобальної продовольчої кризи і розширення ніш для вітчизняних виробників на світовому ринку продовольства, а також підвищення рівня капіталізації аграрного сектора в цілому зробили можливим відновлення втраченого потенціалу сільськогосподарського виробництва в зоні осушувальних меліоративних систем. Потужні аграрні формування, які відзначаються високим рівнем концентрації фінансових ресурсів і мають значний ресурсно-виробничий потенціал, не поспішають відроджувати агропромислове виробництво на осушених землях, оскільки тут для отримання прийнятної рівня рентабельності необхідно вкласти значні ресурси в реінжиніринг меліоративних систем, відновлення порушених сільськогосподарських угідь, відтворення індустрії первинної переробки сільськогосподарської сировини. Місцеві сільськогосподарські виробники, переважно особисті селянські господарства, не володіють навіть критично необхідним обсягом інвестиційних ресурсів і рівнем механізації для повернення хоча б частини осушених земель у продуктивний господарський оборот.

Забезпечення прийнятної рівня інвестування процесів реінжинірингу гідротехнічних споруд у зоні осушувальних меліоративних систем стане можливим у разі отримання кредитних ресурсів під заставу осушених земель нероздільно з гідротехнічними спорудами. Для цього необхідно внести зміни у вітчизняне законодавство щодо зняття мораторію на вільний оборот осушених сільськогосподарських угідь. Це дозволить запустити повноцінний ринок цієї категорії земель і тим самим відпрацювати механізми їх перерозподілу для поширення у сферу купівлі-продажу сільськогосподарських земель у сприятливих для ведення агропромислового виробництва умовах.

Надання державним земельним банком іпотечних кредитів під заставу осушених сільськогосподарських угідь нероздільно з гідротехнічними спорудами для реконструкції і модернізації останніх має супроводжуватися компенсацією державою частини відсотків. Це буде вагомим стимулом для сільськогосподарських виробників укласти такі угоди з державним земельним банком, що в кінцевому підсумку дасть можливість відновити необхідний для ведення високопродуктивного сільськогосподарського виробництва водно-повітряний режим і повернутися до традиційної для даної природно-кліматичної зони спеціалізації. Відновлення традиційної спеціалізації (посіви льону-довгунця та жита) сприятиме зниженню водної та вітрової ерозії, дасть змогу повернутися до застосування науково обґрунтованих сівозмін,

укріпити агроландшафти за допомогою регульованої природної ренатуралізації та інтеграції сільського, лісового, мисливського й водного господарства.

Враховуючи те, що в зоні осушувальних меліорацій у структурі виробників сільськогосподарської продукції домінують особисті селянські господарства, необхідним є їх об'єднання в неприбуткові організації для спільного використання та реконструкції гідротехнічних споруд. Найбільш прийнятною формою таких організацій є обслуговуючий кооператив, метою створення якого є не отримання прибутку, а об'єднання зусиль особистих селянських господарств для реконструкції внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд, які обслуговуватимуть угіддя учасників даного утворення. Тому саме кооператив має укладати угоду про отримання іпотечного кредиту під заставу земель нероздільно з гідротехнічними спорудами, які належать особистим селянським господарствам. Кінцевою метою є відновлення сприятливого водно-повітряного режиму сільськогосподарського виробництва на землях особистих селянських господарств-учасників кооперативного утворення.

Сільськогосподарські підприємства, які об'єднують земельні та майнові паї селян, отримавши в оренду від місцевих сільських рад внутрішньогосподарські гідротехнічні споруди, матимуть можливість накопичити інвестиційні ресурси для їх модернізації та підвищення тим самим ефективності сільськогосподарського виробництва шляхом випуску облігацій. Тим більше, що в останні роки практика випуску підприємствами такого виду цінних паперів набула значного поширення. Такі облігації можуть бути випущені під заставу осушених сільськогосподарських угідь. Випуск облігацій сприятиме залученню фінансових ресурсів для відновлення в робочому стані меліоративних систем і підвищенню рівня урожайності основних сільськогосподарських культур.

ВИСНОВКИ

Однією з головних проблем раціоналізації господарського освоєння водно-ресурсного потенціалу та модернізації водогосподарської інфраструктури є нарощення інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських і водоохоронних проектів у різних сегментах національного господарства, де водні ресурси виступають як засобом виробництва, так і предметом праці, а також компонентом, що забезпечує виробничий процес.

Нарощення інвестиційного забезпечення реалізації водогосподарських і водоохоронних проектів потребує диверсифікації джерел інвестування. Поряд із коштами державного та місцевих бюджетів і власних коштів підприємств, установ та організацій мають використовуватися кошти іноземних підприємницьких структур, урядів іноземних держав, міжнародних фінансово-кредитних структур, кошти кредитних спілок, фінансово-банківських установ, страхових організацій і пенсійних фондів. Перспективною формою інвестиційного забезпечення мають стати угоди між суб'єктами водогосподарської діяльності та підприємницькими структурами на основі державно-приватного партнерства. Необхідно активніше використовувати такі фінансові інструменти, як облігації місцевої позики та іпотечне кредитування під заставу земель нероздільно з водогосподарськими об'єктами і гідротехнічними спорудами.

Проведений аналіз засвідчив, що водогосподарські та водоохоронні проекти на сьогодні фінансуються недостатньою мірою. Це стосується і реконструкції та модернізації систем забору й очищення зворотних вод, і техніко-технологічної перебудови міжгосподарських та внутрішньогосподарських мереж гідротехнічних споруд. Не повною мірою використовується наявний потенціал нарощення інвестиційних фондів відтворення водно-ресурсного потенціалу і модернізації водогосподарської інфраструктури шляхом стягнення зборів за спеціальне водокористування та екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у природні водні об'єкти.

Суттєвого нарощення обсягів інвестиційного забезпечення сфери водокористування можна досягти на основі таких методів, як: інституціоналізація нових видів, норм, правил і стандартів водогосподарської діяльності; максимально можлива комерціалізація надання водогосподарських та екосистемних послуг; корпоративізація державних водогосподарських підприємств; сек'юритизація водогосподарських активів, що належать як державі, так і місцевим органам самоврядування та суб'єктам підприємницької діяльності; диверсифікація форм і методів інвестування водогосподарських та водоохоронних проектів, у першу чергу на основі укладання угод державно-приватного партнерства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев О. Фінансове забезпечення діяльності водогосподарських бюджетних організацій у 2012 році / О. Андреев // *Водне господарство України*. – 2013. – №1. – С. 16-17.
2. Андрощук І. І. Механізми інвестиційного забезпечення раціоналізації водокористування / І. І. Андрощук // *Теорія та практика управління економічним розвитком: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22-24 листопада 2012 року)*. – В 3-х т. – Т.2. – Донецьк: ООО «Друк-Инфо», 2012. – С. 98-100.
3. Воротіна Л. Стратегічне планування і особливості бюджетного процесу у визначенні механізму інвестування протипаводкових заходів водогосподарських підприємств / Л. Воротіна // *Водне господарство України*. – 2011. – №6. – С. 28-31.
4. Голян В. Сфера природопользования должна стать полигоном для внедрения институтов государственно-частного партнерства / В. Голян // *Економіст*. – 2013. – №2. – С. 8-13.
5. Голян В. А. Інвестиційне забезпечення сфери водокористування: інституціональне підґрунтя та галузеві особливості / В. А. Голян, І. І. Андрощук // *Економіст*. – 2013. – №8. – С. 36-43.
6. Грановська Л. М. Екологічне страхування ризиків водогосподарської діяльності на меліорованих землях: монографія / Л. М. Грановська, Р. А. Кисельова. – Херсон: Грін Д. С., 2012. – 525 с.
7. Гуменюк В. В. Глобалізація партнерських відносин держави і бізнесу в контексті політики раціонального водокористування / В. В. Гуменюк // *Раціональне використання водних ресурсів як фактор забезпечення національної безпеки України. Матеріали VII пленуму Спілки економістів України та Всеукраїнської науково-практичної конференції*. – К., 2012. – С. 90-112.
8. Жовтоног О. Організаційні засади залучення інвестицій для відновлення та сталого використання меліорованих земель / О. Жовтоног, В. Поліщук, М. Кудін, Т. Демєнкова // *Водне господарство України*. – 2009. – №3. – С. 35-39.
9. Кожушко Л. Ф. Мотивація та екологічне стимулювання інвестиційної діяльності у сфері агро меліоративного землеробства України / Л. Ф. Кожушко, Е. Г. Мороз // *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. Економіка*. – 2007. – № 1. – С. 169-175.
10. Кожушко Л. Ф. Порівняння альтернативних варіантів інвестування меліоративних проектів з урахуванням погоднокліматичного ризику / Л. Ф. Кожушко, Н. А. Рокочинська // *Актуальні проблеми економіки*. – 2004. – № 4. – С. 52-57.
11. Костриченко В. М. Вдосконалення фінансування витрат з технічної експлуатації внутрішньогосподарської частини меліоративної системи / В. М. Костриченко, Н. Е. Ковшун // *Інтегроване управління меліорованими ландшафтами: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. – Херсон: РВВ «Колос», 2011. – С. 141-143.
12. Овчаренко І. І. Економіко-екологічне оцінювання ефективності інвестицій у протипаводковий захист територій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища» / І. І. Овчаренко. – Рівне, 2012. – 19 с.
13. Ромащенко М. Наукові засади розвитку меліорації земель в Україні / М. Ромащенко // *Водне господарство України*. – 2013. – №1. – С. 35-42.
14. Сташук В. Шостий всевітній Водний форум: м. Марсель, 12-16.03.2012 р. / В. Сташук // *Водне господарство України*. – 2012. – №2. – С. 2-3.
15. Сташук В. А. Якісна вода вимагає фінансування / В. А. Сташук // *Урядовий кур'єр*. – 2012. – №128. – С. 2.
16. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М. А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С. О. Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»]. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.
17. Хвесик М. А. Стратегічні імперативи раціонального природокористування в контексті соціально-економічного піднесення України: монографія / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 508 с.
18. Хвесик М. Фундаментальні передумови вдосконалення інституціонального забезпечення природокористування в сучасних умовах / М. Хвесик // *Економіст*. – 2010. – №8. – С. 5-9.